

Les llengües preromanes de la península Ibèrica i la llengua de substrat de Catalunya

Noemí Moncunill Martí¹

DOI: 10.2436/15.8040.01.168

Resum

La finalitat del treball és limitar les diverses àrees lingüístiques detectables a la península Ibèrica en època preromana. S'hi tracta també d'una manera especial la qüestió de la llengua de substrat pròpia de Catalunya, un tema que ha estat llargament debatut i que encara no s'ha resolt del tot.

*****

1. Introducció

La delimitació d'una geografia lingüística de la península Ibèrica en època preromana és una qüestió complexa que planteja encara seriosos dubtes interpretatius; l'obscuritat i la relativa escassetat de les dades directes de què disposem són elements que, sens dubte, dificulten la comprensió d'aquest període reulat de la història. En el marc general d'aquesta qüestió, un dels aspectes concrets que ha suscitat més interès i que ha estat amb més intensitat debatut és la definició que cal fer del substrat del català: mentre que alguns autors consideren que aquest rerefons lingüístic ha de ser purament monolingüe, altres, en canvi, defensen que ha d'estar necessàriament constituït per dues llengües, una de les quals hauria de ser de tipus indoeuropeu.² La possibilitat que, en el Principat, s'hi documenti més d'una llengua preromana ha donat, al seu torn, peu a algunes hipòtesis secundàries, relacionades, ara, pròpiament amb la història de la llengua catalana. Així cal entendre, per exemple, l'intent d'explicar l'origen de la gran divisió dialectal del català entre parlars orientals i occidentals a partir de la respectiva influència que haurien exercit aquestes diferents llengües protohistòriques parlades, pretesament, en aquest territori.³ Ara bé, cal advertir que, en l'estat actual de coneixement⁴ –i com ja ha estat dit no poques vegades, encara que no sempre amb la repercussió desitjable–, som molt lluny de poder formular una hipòtesi d'aquest estil amb les garanties suficients perquè pugui ser ni tan sols considerada.

Com dèiem, per ara no ha estat possible determinar si, en l'actual Catalunya, cal suposar-hi l'existència d'una o diverses llengües preromanes. En les pàgines que segueixen, per tant, es provarà de plantejar succintament les diverses línies d'anàlisi a l'entorn d'aquesta problemàtica ja antiga; en una segona part del text, comentarem la interpretació que, segons el nostre parer, resulta més factible i convincent, partint principalment de la valoració de determinades dades de tipus epigràfic, una de les fonts que proporciona un mètode de treball de base més empírica i menys subjecte a marge d'error.

En aquest mateix sentit, cal fer l'advertiment previ que no hi ha una única via d'aproximació a la matèria, sinó que les fonts d'informació poden ser de naturalesa força heterogènia, cosa que constitueix, en realitat, una de les causes principals de la manca de consens entre els especialistes. Les dades que majoritàriament es tenen en compte són: les toponímiques, les notícies dels historiadors i geògrafs antics, les dades arqueològiques, i,

¹ Aquest treball s'inscriu en el projecte FFI2011-25113 i en el Grup de Recerca Consolidat LITTERA (2009SGR1254).

² En els apartats següents s'explicarà quin és el fonament i els seguidors principals de cadascuna d'aquestes dues postures.

³ Per a l'origen, acceptació i evolució d'aquesta proposta, vegeu, per exemple, Gulsoy 1993, 53ss.

⁴ Per a una visió moderna d'aquesta qüestió, vegeu Diversos autors, 2004 o també Moran, 2004.

naturalment, les epigràfiques, a les quals donarem, en aquest treball, preponderància, tal com avançàvem tot just unes línies més amunt. Aquesta diversificació de mètodes de treball i punts de vista –que, sigui dit de passada, no sempre resulten fàcils de compatibilitzar–, pot conduir a solucions fins i tot contradictòries entre si; el primer problema amb què topem, per tant, prové del fet que, en funció de la naturalesa de les dades que es facin entrar en joc, o que es prioritzin, l'estudiós pot arribar a conclusions notòriament divergents.

2. El mapa de les llengües preromanes: els orígens de la investigació

És un fet sovint recordat que l'any 1821 Wilhem von Humboldt, el romàntic alemany considerat oficialment l'iniciador del bascoiberisme, postulà, en la cèlebre obra *Prüfung der Untersuchungen über die Urbewohner Hispaniens vermittelt der Vaskischen Sprache*, una determinant divisió de la península Ibèrica en dues grans zones, la indoeuropea i la no indoeuropea. Humboldt definí una línia gairebé neta que, en una mena de diagonal corba, creuava la península des del sud fins al nord i de l'oest a l'est. A un dels costats d'aquesta divisòria, en el costat més occidental, tindriem la zona on es documentarien una sèrie de topònims formats sobre un element *briga*, una arrel de tipus indoeuropeu i que seria definidora, per tant, del territori on es parlaren, temps enrere, llengües d'aquesta branca. A l'altra banda, en el costat més oriental, hi tindriem, en canvi, la meitat no indoeuropea, sembrada, ara, de topònims formats sobre un ètim *ili* o *ildi*, arrel ibèrica que tradicionalment ha estat emparentada amb el basc i traduïda, a partir d'aquest, com a 'ciutat'.

Aquesta divisió de Humboldt suposa el tret de sortida d'una proposta que portarà molta i molta cua, gràcies principalment a la volada que li acabà donant l'aprovació, a grans trets, de l'eminent filòleg alemany Jürgen Untermann.⁵ Al anys seixanta del segle passat, en efecte, Untermann desenvolupà, perfeccionà i matisà aquesta partició i acabà de donar-li tota la credibilitat que mereixia; tanmateix, això no ha impedit que, amb el temps, aquesta dràstica bipartició hagi estat també profundament reconsiderada i, fins i tot qüestionada, com es plantejarà en els apartats que segueixen. Una de les crítiques més comunes prové d'aquells qui consideren que les informacions toponímiques no permeten afinar prou en qüestions de cronologia, de manera que no seria possible determinar si aquesta distribució dels topònims indoeuropeus i no indoeuropeus és molt antiga o si, en canvi, és una divisió, com alguns defensen, relativament moderna.⁶

3. L'aportació i les limitacions de les dades epigràfiques

Passem a donar un cop d'ull, tot seguit, al contrapunt de les informacions epigràfiques. Tot i que, per al nostre objecte d'estudi, disposem tant d'inscripcions indígenes com d'altres escrites en alfabet llatí, cal dir que és principalment a partir del desxiframent dels signaris paleohispànics –això és des de mitjan segle XX⁷ que l'estudi dels documents epigràfics pogué contribuir a la qüestió amb dades determinants, aportant-hi tota una dimensió nova.

⁵ Vegeu, en primer terme, Untermann, 1961. Untermann és també l'autor del gran corpus de referència de les inscripcions preromanes de la península Ibèrica, els *Monumenta Linguarum Hispanicarum*.

⁶ Vegeu, en aquest sentit, de Hoz, 2010, 36.

⁷ El desxifrador del signari ibèric fou Manuel Gómez Moreno, que començà a publicar els resultats de les seves investigacions en alguns estudis previs apareguts durant els anys 20 del segle passat; no fou, però, fins als anys 40 que presentà a la comunitat científica la seva proposta globalment estructurada i tancada. Això fou en el seu discurs d'ingrés a la Real Academia de la Historia, l'any 1943, en què l'estudiós donà a conèixer també el seu mètode de treball i el procediment pel qual havia pogut arribar a desxifrar l'enigma dels signaris preromans. És a partir d'aquest moment, doncs, que aquest sistema de desxiframent fou oficialment acceptat, cosa que segueix essent així en l'actualitat.

A grans trets, l'aparició d'inscripcions en diferents zones del territori peninsular fa que hàgim de delimitar-hi almenys 5 àrees lingüístiques diferents. Si dividim, per seguir en la tònica de Humboldt, aquestes cinc llengües en indoeuropees i no indoeuropees, ens trobem davant la situació següent: com a àrees indoeuropees, tenim, en el centre de Portugal, la llengua lusitana i, a l'interior de la Península, entre la vall del riu Ebre i les capçaleres del riu Duero, Tajo, Xúquer i Súrria, la llengua celtibèrica. No falten tampoc propostes per incloure dins aquest grup l'anomenada llengua tartèssica, documentada sobretot a l'Algarve portuguès, per bé que amb una certa penetració cap al curs dels rius Guadalquivir i Guadiana; de tota manera, la filiació d'aquesta llengua tartèssica encara és molt insegura. Com a llengües que, amb total seguretat no són indoeuropees, tenim, en canvi, l'aquità, transmès de manera indirecta en inscripcions llatines trobades en els antics territoris d'Aquitània i Bascònia, i l'ibèric, documentada en pràcticament tot l'arc Mediterrani, des del Llenguadoc fins a la part oriental d'Andalusia. La conclusió provisional a què hauríem d'arribar, per tant, és que aquesta distribució de llengües indoeuropees i no indoeuropees coincidiria, sorprenentment, amb el mapa dels topònims en *briga* i *ili / ildi* dissenyat ja per Humboldt al segle XIX, quan les dades epigràfiques, no sols eren enormement més escasses que avui dia, sinó que resultaven gairebé del tot impossibles d'interpretar, ja que, com hem dit, els signaris indígenes encara no podien ser llegits. ¿Quin seria, doncs, el problema, el punt de fricció que ens portaria a redefinir aquesta situació aparentment no problemàtica? Plantegem-nos, d'entrada, algunes de les limitacions de l'epigrafia.

Per tal de dibuixar aquestes cinc àrees lingüístiques hem hagut de partir del supòsit que el fet que en un determinat lloc es documenti una inscripció en una determinada llengua és indicatiu que aquesta llengua era la pròpia de la zona, cosa que no ha de ser necessàriament així. En aquest sentit, d'entrada hem de considerar la possibilitat que algunes inscripcions puguin aparèixer dislocades, com sembla que passa, de fet, amb algunes escadusseres inscripcions ibèriques.⁸ Cal tenir en compte, doncs, la densitat i consistència del grup d'inscripcions abans no ho puguem considerar indicatiu de l'existència d'un grup lingüístic autòcton concret. Aquest detall resulta, en realitat, rellevant per a l'estudi global de les llengües paleohispàniques pel fet que alguns dels diferents corpus epigràfics de què hem parlat estan constituïts per un nombre molt reduït de testimonis.

Una altra dificultat prové del fet que hi ha algunes àrees que són clarament frontereres, de contacte entre llengües, com és el cas de l'Aragó, on es toquen el celtibèric i l'ibèric, o el Llenguadoc-Rosselló, on es produeix una situació de contacte entre el gal i l'ibèric. En aquests punts, on les línies divisòries no poden ser traçades de manera absolutament nítida, s'observen interferències a l'un i l'altre costat d'una ideal frontera lingüística, cosa que fa difícil d'establir amb claredat quina és la llengua vernacla pròpia de cada indret concret. I, finalment, el problema que podria arribar a provocar un replantejament bastant significatiu del panorama que hem descrit: les situacions de plurilingüisme i diglòssia són també possibles en el món antic,⁹ així és que tampoc no hem de descartar a priori que un determinat grup ètnic pugui expressar-se per escrit en una llengua diferent de la seva. Un exemple d'aquest ús el trobaríem en els noms gals que apareixen en inscripcions que són sense cap mena de dubte ibèriques: no sols estan escrites en signari ibèric, sinó que presenten una gramàtica pròpia d'aquesta llengua. Això és el que, passa, per posar un exemple, en la inscripció **auetiříś-an-mi** (*MLH*, B.1.15), documentada en una gerreta de l'*oppidum-marché* d'Ensérune. El nom, **auetiříś**, s'interpreta comunament com una adaptació d'un antropònim gal, però la morfologia, en canvi, els sufixos que el determinen, són sens dubte ibèrics, com

⁸ Un dels casos més clars per exemplificar aquest fet (per bé que no l'únic) seria el d'una inscripció ibèrica, avui perduda, localitzada a Càller, Sardenya.

⁹ Qui més directament s'ha ocupat d'aquesta qüestió aplicant-la específicament al món de les llengües paleohispàniques ha estat Javier de Hoz. Vegeu, per exemple, el seu magne estudi de Hoz, 2010, esp. 36ss.

ho és també el signari i, en definitiva, el text i la inscripció. Casos com aquest, doncs, serien indicatiu que, almenys en alguns indrets, l'ibèric hauria pogut actuar com una espècie de llengua vehicular. Aquesta situació, entre altres coses, explicaria la difícilment interpretable unitat que presenta l'ibèric tot al llarg de l'extens territori on es documenta, una unitat que no deixa de sorprendre els lingüistes.

4. El naixement d'una proposta alternativa: la Catalunya celticitzada

En aquest punt, hem de fer també referència obligada a un altre pol que fins ara havíem deixat de banda: les dades provinents de la cultura material. Ja fa unes quantes dècades, Pericay i Maluquer, en el treball conjunt "Problemas de la lengua indígena de Cataluña" (1963),¹⁰ van posar de manifest algunes inconsistències entre les conclusions a què arribaven els arqueòlegs i les que sostenien els lingüistes. Aquestes inconsistències perduren essencialment encara avui dia. Per exemple: els arqueòlegs detecten notables diferències entre la cultura material del sud i la del nord del territori ibèric; però els filòlegs, en canvi, pensem no sols que la llengua és essencialment sempre la mateixa, sinó que aquesta llengua és marcadament unitària i coherent: el sistema antroponímic és el mateix, les marques gramaticals dels textos també i les expressions formulars són, en no pocs casos, idèntiques, tant en les inscripcions del nord com en les del sud. Pel que fa a la cultura material, tot i que és cert que les produccions ceràmiques presenten una notòria uniformitat a tota l'àrea ibèrica, la cultura del sud, majestuosa i rica en escultures i objectes de luxe, deixa entreveure un fort component monumental i d'autorepresentació d'unes elits que contrasta amb els costums propis d'una cultura més rural i, per així dir-ho, modesta en la zona nord. Però aquesta no és l'única discrepància significativa. Allò més irreconciliable entre llengua i arqueologia és que els arqueòlegs detecten, a Catalunya, la manifestació d'un substrat de tipus indoeuropeu, el de la cultura dels camps d'urnes, que no es troba, però, més al sud. Aquest substrat, doncs, no encaixaria bé amb una llengua no indoeuropea, com estem convençuts que ho és l'ibèric.

Les objeccions dels arqueòlegs, afegides a les limitacions derivades de la mateixa epigrafia, feren possible, doncs, la circulació i acceptació bastant generalitzada de la hipòtesi que, malgrat les aparences, l'ibèric no fos l'única llengua de substrat del català, sinó que n'hi hagués una altra, com hem dit, de tipus indoeuropeu, potser fins i tot de la família celta. D'aquí que s'hagin produït no pocs intents per trobar el rastre d'aquesta llengua indoeuropea. És precisament en aquest context que cal situar igualment la proposta de Coromines –que segueix de prop els treballs de Bosch Gimpera en el camp de l'arqueologia–¹¹ per identificar la llengua dels antics pobladors dels camps d'urnes, designats amb el neologisme de "sorotapes". És sabut que Coromines provà de reconèixer aquesta llengua en els controvertits i tan citats ploms d'Arles o d'Amélie-les-Bains,¹² uns textos que, ja en temps del mateix Coromines, es coneixien únicament per via indirecta, a partir dels dibuixos realitzats, vers el 1845, per Antoni Puiggarí, erudit coronel aficionat a l'arqueologia que tingué l'encert de reproduir-los abans que es perdessin irremediablement. És, doncs, d'aquestes il·lustracions que Coromines se serví per formular aquesta agosarada hipòtesi lingüística; actualment, tanmateix, tenint en compte el risc que comporta el fet de basar una interpretació tan determinant en uns documents de transmissió tan poc fiable i de lectura tan insegura, aquesta proposta sobre la llengua sorotàptica ha estat pràcticament del tot deixada de banda.

¹⁰ Vegeu-lo també citat i comentat a Velaza 2006.

¹¹ Recordarem la magna obra *Etnologia de la Península Ibèrica*, apareguda en català el 1932. En el pròleg (p. XIV) Bosch hi feia, amb finesa, aquesta reflexió, que es troba encara en el fons de la problemàtica que ara tractem: "La civilització ibèrica dels segles III-II, malgrat les seves notes comunes, que aparentment semblen establir una gran unitat cultural a la Península, és, en realitat, un mosaic de supervivències i fenòmens locals que matisen la cultura ibèrica, complicant-ne la comprensió".

¹² Vegeu Coromines, 1976.

Un altre intent de trobar aquest substrat celta o indoeuropeu és el que dugué a terme Pere Pericay, en provar, en el treball conjunt amb Joan Maluquer esmentat més amunt, de traduir la coneguda inscripció del *rython* d'Ullastret (*MLH*, C.2.8) com un text indoeuropeu. Actualment, però, i a la llum del que sabem sobre la llengua ibèrica (que no és tant com voldríem, però que és molt més del que se sabia ara fa tot just unes dècades), podem afirmar que la inscripció d'aquesta peça és sense cap mena de dubte ibèrica. És determinant, en aquest sentit, la detecció en el text d'una de les expressions recurrents en ibèric de què parlàvem també més amunt, en aquest cas, **neitiniunstir**, que és una fórmula –interpretada per alguns epigrafistes com de salutació–, que trobem repetida múltiples vegades tot al llarg del territori ibèric.

Com a síntesi d'aquest apartat, senzillament hauríem de concloure que, per ara i malgrat els diversos intents que s'han produït, no tenim a disposició cap inscripció preromana indígena trobada en el territori que ens ocupa que contingui un text en una llengua indoeuropea. Al contrari: tota l'epigrafia preromana que es documenta a Catalunya, que és abundant i que abraça un arc cronològic de gairebé 500 anys (des de final del segle v aC fins al canvi d'era), és indubtablement ibèrica i, per tant, no indoeuropea. Això, però, no vol dir que aquest tema pugui quedar tancat amb aquesta simple afirmació.

Més recentment, Javier de Hoz ha reobert de nou la qüestió amb criteris i metodologia moderna i ha revifat la proposta que el substrat català pugui ser, ja sigui del tot o parcialment, de tipus indoeuropeu.¹³ De Hoz proposa que, del riu Ebre en amunt, l'ibèric exercís tan sols el paper d'una mena de *lingua franca* usada, per escrit, amb finalitats merament comercials, cosa que explicaria que l'epigrafia sigui, efectivament, ibèrica, malgrat que el territori pugui semblar no del tot iberitzat a ulls d'alguns especialistes. Per de Hoz, l'ibèric, que no seria la llengua preromana pròpia, doncs, de l'actual Catalunya, sinó que hauria conviscut en aquesta zona amb una altra, ara sí, l'autòctona, que seria presumiblement indoeuropea. Aquesta llengua, però, no hauria donat directament cap testimoni escrit, de manera que resultaria difícil de detectar-la, tret que fos mitjançant les interferències que previsiblement hauria d'haver deixat en les inscripcions ibèriques produïdes, doncs, per uns suposats parlants no nadius de l'ibèric. Aquesta hipòtesi, si es pogués acabar confirmant, posaria seriosament en dubte la divisió entre les dues Hispànies proposada per Humboldt i seguida també per especialistes significats com Untermann.

5. La problemàtica dels antropònims no ibèrics en les inscripcions ibèriques de Catalunya

Fins aquí, doncs, hem pretès tan sols esbossar les línies generals d'una problemàtica que és més complexa del que podria semblar d'entrada. A continuació, el que voldríem posar de manifest són senzillament alguns dels inconvenients que, partint de l'anàlisi estricta de l'epigrafia, ens sembla que fan poc probable la possibilitat que l'ibèric no fos més que una simple llengua de comerç en la zona nord. Si bé és cert que en un primer moment, entre els segles v i finals del III aC, l'ús de l'escriptura ibèrica sembla que es troba efectivament restringit a l'activitat mercantil, cal tenir també present que, a partir principalment de la invasió romana, és fàcilment observable una notable diversificació dels suports, els usos i els contextos de l'escriptura, cosa que denotaria una mena de “popularització”, gairebé d'eclosió generalitzada d'aquesta pràctica, que ja no podríem concebre de manera exclusiva en mans dels comerciants de les colònies.¹⁴

A banda de determinar fins a quin punt les inscripcions ibèriques poden tenir una funcionalitat, o no, més enllà del món mercantil, hi ha encara una altra qüestió de fons que és

¹³ Vegeu, en primer terme, de Hoz, 1993.

¹⁴ Per a l'ús de l'escriptura i la llengua ibèrica en un context domèstic i privat durant l'època romana, vegeu Moncunill i Velaza, 2012, *passim*.

especialment rellevant: la d'establir si és possible detectar, en l'epigrafia preromana de Catalunya, la presència d'un sistema antroponímic no pròpiament ibèric. Això, creiem, com desenvoluparem a continuació, que, si bé no és al cent per cent falsable, sí que resulta, en tot cas, molt difícil de provar. Convé recordar, en aquest sentit, que l'ibèric és una llengua no desxifrada de la qual sols identifiquem, això sí, amb molt bones garanties, els antropònims. Hi ha, però, tot un magma lingüístic que ens resulta encara incompreensible i que malauradament se'ns escapa. Pot ser, doncs, perillós, en aquesta situació, confiar excessivament en el valor de les dades negatives, en allò que no entenem de l'ibèric, en unes aparents irregularitats, per identificar-hi la manifestació d'altres llengües. On sí que podríem pretendre detectar aquests noms no ibèrics seria exclusivament en els pocs contextos on la presència d'una forma antroponímica fos gairebé incontestable, com podria ser el cas de les inscripcions de propietat, els textos funeraris o les marques d'autoria. En aquests tipus de text, tanmateix, els antropònims que hi llegim són, majoritàriament, ibèrics, encara que tampoc no hem d'ignorar que existeixen, efectivament, algunes excepcions. Fixem-nos, per il·lustrar aquest fet, en un cas concret: el de l'*oppidum* d'Ullastret,¹⁵ on ha aparegut una bona quantitat de grafits sobre ceràmica, la majoria dels quals amb una menció antroponímica. La gran part d'aquests grafits consten d'un nom clarament interpretable com a ibèric i que, pel que fa a l'ús i al sentit de la inscripció, sembla que cal posar en relació amb el propietari de la peça. Aquest és el cas de formes com ara **akitikem**, **biurbetin**, **ildirbas**, **tibasbir**, o de la seqüència sufixada **bakabiur-mi**, formes, totes elles, que encaixen perfectament amb el que avui dia coneixem del sistema antroponímic ibèric. Tanmateix, en aquest mateix context epigràfic, i en el mateix jaciment empordanès, trobem també alguns esgrafiats que no permeten ser interpretats d'una manera del tot segura, com és el cas de: **bartoin**, **kelbata**, **keltaio**, **osaton** o **tatarba**. No podem negar, per tant, amb una total rotunditat que aquestes paraules siguin formes antroponímiques d'una altra llengua, potser indoeuropea, però aquesta proposta tampoc no és tampoc positivament demostrable, ni seria tan sols l'única possible. De fet, fins i tot podria donar-se el cas que el nostre coneixement actual de l'ibèric fos massa deficitari per entendre aquestes inscripcions breus. Això a banda, tampoc no hem d'oblidar que, en el conjunt de l'epigrafia ibèrica de Catalunya, el percentatge de formes poc coherents, estranyes o de fisonomia poc ibèrica, és realment baix i que el que més comunament es dona és que, allà on esperaríem que hi aparegués un antropònim perquè el context d'aparició així ho reclama, hi acabem trobant, efectivament, un antropònim ibèric amb totes les de la llei.¹⁶

Per un altre costat, la naturalesa mateixa dels textos on localitzem els noms de persona ibèrics és també eloqüent per ella mateixa: l'instrumental domèstic, l'epigrafia funerària i les inscripcions sagrades i votives difícilment encaixarien, així, en una interpretació on l'ibèric fos relegat a simple llengua vehicular o de comerç. Amb algunes de les troballes que s'han produït al llarg de l'última dècada, pot quedar clarament il·lustrada aquesta qüestió; a banda dels molt nombrosos exemples que recull Untermann fins als anys 90 en els seus *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, tenim molts altres exemples nous, dels quals donaré una mostra a continuació.

6. El testimoni d'algunes descobertes recents

Entre les troballes més significatives de l'última dècada, comptem, per començar, amb un notable increment de grafits amb marques de propietat o d'autoria on identifiquem noms que són sens dubte ibèrics (seria aquest el cas del conjunt de grafits del jaciment de Ca n'Oliver, a Cerdanyola del Vallès, publicats per Francès *et al.*, 2009). Més apartat del context comercial

¹⁵ Tots els grafits d'aquest jaciment apareixen recollits en els *Monumenta Linguarum Hispanicarum*.

¹⁶ Per a una visió de conjunt sobre aquesta qüestió, vegeu Moncunill, 2010. Amb posterioritat a la redacció del present treball, aquesta qüestió també ha estat directament tractada per Ferrer, 2013.

que aquests primers exemples, tenim un curiós penjoll trobat a Can Gambús tot just fa uns quants anys, el 2007 (Artigues *et al.*, 2007). És un atuell simple i auster, fins i tot rudimentari, que conté, tanmateix, una inscripció amb un cert nivell de complexitat i que podem interpretar com la dedicatòria a una noia. Hi identifiquem almenys tres noms, Desailaur, Bersir i Astebei, tots tres pròpiament ibèrics. Altres exemples d'epigrafia domèstica amb noms igualment ibèrics els trobem també sobre ponderals i fusaioles, estris per teixir i filar respectivament (vegeu les interpretacions recents d'aquests textos a Ferrer, 2008 i Ferrer *et al.*, 2011).

Un altre cas molt peculiar és el de les inscripcions rupestres. Gràcies a les noves prospeccions realitzades al llarg dels últims anys per Pierre Campmajo i Joan Ferrer a les muntanyes de la Cerdanya, comptem actualment amb una molt significativa edició preliminar de l'excel·lent conjunt d'epigrafia rupestre d'aquest indret (Campmajó i Ferrer, 2010). Aquest corpus, que té un interès extraordinari, ha vist així duplicat el nombre de textos fins ara localitzats: de 500 signes passem ara a poder-ne llegir 1.200. Cal dir, en aquest punt, que la interpretació que més encaixa amb aquest tipus d'inscripcions és la de textos de caràcter votiu o religiós, com sembla que ho és també en el conjunt d'epigrafia i pintura rupestre del Cogul, a Les Garrigues.¹⁷ Seguint encara el criteri dels editors, a partir de determinats criteris paleogràfics aquestes inscripcions han de ser molt plausiblement datades entre els segles IV i III aC, així és que ens trobaríem davant un cas d'epigrafia no comercial amb una datació extraordinàriament reculada. Doncs també en aquests textos, que hem de suposar, com dèiem, molt deslligats de la vida purament comercial i mercantil, hi identifiquem una sèrie de clars antropònims ibèrics –atribuïbles, això sí, probablement a individus itinerants– com serien **tigir**[, **belštar**, **toloko**, **belško**, **suisebeleš**, **egešsor**, etc. Dins encara del camp de l'epigrafia de caràcter sagrat, disposem d'una altra peça també molt significativa: la gerreta de la Joncosa (Panosa, 2002 i Ferrer, 2006), que conté, amb més de tres-cents signes, un dels textos més llargs i complexos en ibèric. Es tracta d'un text esgrafiat abans de la cocció de la ceràmica i que, per les característiques de la peça i de la inscripció és molt probable que tingui, com dèiem, també caràcter sagrat o votiu.¹⁸ Doncs, un cop més, també aquest text és del tot ibèric i mostra una antroponímia d'acord amb el que coneixem d'aquesta llengua. Per tancar aquest apartat, de caire més il·lustratiu que exhaustiu, podem fer esment de les conegudes esteles ibèriques trobades fa pocs anys a Badalona (Comas, Padrós i Velaza, 2001), i en les quals els noms dels dos difunts, probablement pare i fill, són, un cop més, també inequívocament ibèrics. Així diuen aquests textos: Nalbebiur; i Bantui, fill de Nalbebiur. Tampoc a l'epigrafia funerària podríem atribuir-li una motivació relacionada amb el món comercial.

7. Conclusions

En conseqüència, com a conclusions generals, més o menys provisionals, al text i a les dades i testimonis aportats, podríem deixar sobre la taula aquestes idees bàsiques: especialment a partir del segle II aC, l'ús de l'epigrafia experimenta una difusió en àmbits i contextos nous, desconeguts fins aleshores. Almenys en un segon moment, per tant, l'ús escrit de la llengua ibèrica no pot ser limitat a un marc d'acció comercial, on tindria cabuda la noció de llengua vehicular. El sistema antroponímic que detectem en les inscripcions preromanes de Catalunya és essencialment ibèric; les anomalies són escasses i creiem que poc significatives, essent com és l'ibèric una llengua encara en vies de desxiframent. Per aquests dos motius, pensem que, per ara, és més prudent afirmar que les dades epigràfiques, específicament –les dades toponímiques, que, com hem advertit al principi, potser ens conduirien a conclusions

¹⁷ Per a les inscripcions ibèriques del Cogul, vegeu també els *Monumenta Linguarum Hispanicarum*.

¹⁸ Vegeu, en aquest sentit, la segona edició de la peça, feta després de la restauració, a càrrec de Ferrer, 2006.

diverses, haurien de ser, en tot cas, objecte d'un altre estudi—, ens permeten detectar, amb seguretat, tan sols una única llengua preromana en el territori català; aquesta llengua és, sense cap mena de dubte, l'ibèric. Si, efectivament, a Catalunya s'hi féu servir, en la mateixa època, una llengua de tipus indoeuropeu, hem de dir que aquesta llengua va desaparèixer sense deixar un rastre que siguem capaços de detectar d'una manera clara i fiable en els textos. Les dades noves de què de ben segur disposarem en un futur potser ens acabaran d'il·luminar, tanmateix, per un camí que, malauradament, encara ens resulta bastant boirós.

Bibliografia

- Artigues, P. L.; Codina, D.; Moncunill, N.; Velaza, J. 2007. “Un colgante ibérico hallado en Can Gambús (Sabadell)”. *Palaeohispanica* 7, 239-250.
- Campmajó, P.; Ferrer, J. 2010. “Le nouveau corpus d'inscriptions ibériques rupestres de la Cerdagne (1): Premiers résultats”. *Palaeohispanica* 10, 249-274.
- Comas, M.; Padrós, P.; Velaza, J. 2001. “Dos nuevas estelas ibéricas de Badalona”. *Palaeohispanica* 1, 291-299.
- Coromines, J. 1976. “Els ploms sorotàptics d'Arles”. Dins: *Entre dos llenguatges (II)*, Barcelona, 142-216.
- De Hoz, J. 1993. “La lengua y la escritura ibéricas y las lenguas de los iberos”, en J. Untermann i F. Villar (ed.), *Lengua y cultura en la Hispania prerromana*. Salamanca, 635-666.
- De Hoz, J. 2010. *Historia lingüística de la Península Ibérica en la Antigüedad. I. Preliminares y mundo meridional prerromano*. Madrid.
- Diversos autors, 2004. *Els substrats de la llengua catalana: una visió actual*. Barcelona 2002.
- Ferrer, J.; Martín, A.; Sinner, A. G., 2011. “Una tortera amb inscripció ibèrica de Can Rodon de l'Hort (Cabrera de Mar)”. *Sylloge epigraphica Barcinonensis IX*, 17-38.
- Ferrer, J. 2006. “Nova lectura de la inscripció ibèrica de La Joncosa (Jorba, Barcelona)”. *Veleia* 23, 129-170.
- Ferrer, J. 2008. “Ibèric kastaun: un element característic del lèxic sobre torteres”. *Cypsela* 17, 253-271
- Ferrer, J. 2013. “Los problemas de la lengua ibérica como lengua vehicular”. *ELEA* 13, 115-187.
- Francès, J.; Moncunill, N.; Velaza, J. 2008. “Los esgrafiados sobre cerámica de Ca n'Oliver (Cerdanyola del Vallès)”. *Palaeohispanica* 8, 217-242.
- Gulsoy, J. 1993. *Estudis de gramàtica històrica*. Barcelona.
- MLH = J. Untermann, *Monumenta Linguarum Hispanicarum*, 4 vol. Wiesbaden 1975-1997.
- Moncunill, N. 2010. *Els noms personals ibèrics en l'epigrafia antiga de Catalunya*. Barcelona.
- Moncunill, N.; Velaza, J. 2012, “La escritura ibérica en la casa iberorromana”. *Sylloge Epigraphica Barcinonensis X*, 49-59.
- Moran, J. 2004. “Substrat i superstrat en l'evolució del català”. Dins: *Estudis d'història de la llengua catalana*, Barcelona.
- Panosa, M. I. 2002. “Inscripción ibérica procedente de la Joncosa (Jorba, Anoia)”. *Palaeohispanica* 2, 333-353.
- Pericay, P.; Maluquer, J. 1963. “Problemas de la lengua indígena en Cataluña”, dins *II Symposium de Prehistoria Peninsular*, Barcelona, 101-143.
- Untermann, J. 1961. *Sprachräume und Sprachbegegnungen im vor- römischen Hispaniens*. Wiesbaden 1961.

- Velaza, J. 2006. “[Lengua vs. cultura material: el \(viejo\) problema de la lengua indígena de Cataluña](#)”. Dins: *Actes de la III Reunió Internacional d'Arqueologia de Calafell (Calafell, 25 al 27 de novembre de 2004)*, *Arqueo Mediterrània* 9, 273-280.
- Villar, F. 2000. *Indoeuropeos y no indoeuropeos en la Hispania prerromana*. Salamanca.

Noemí Moncunill Martí
Universitat de Barcelona / Grup Littera
nmoncunill@ub.edu